

Ольга Демьяненко

ВРАХУВАННЯ РІДНОЇ МОВИ ПІД ЧАС ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНОГО НАВЧАННЯ ДЕКІЛЬКОХ МОВ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Сьогодні гостро встає питання про створення цілісної системи мовної освіти в школі. Фахівці говорять про незадовільний стан мовної освіти в школі, яка пояснюється причинами як суспільного характеру: падінням престижу гуманітарних предметів в навчальних планах шкіл, так і причинами методичними: роз'єднаністю вивчення мов у школі, відокремленістю цілей і змісту, цілей і умов навчання, недостатньою професійною підготовленістю вчителів, відсутністю скоординованих програм і навчальних посібників.

Основна причина роз'єднаності вивчення мов у школі виходить з самої історії розвитку методики. З одного боку, вже сформовані зв'язки рідної мови і дійсності ускладнюють формування нових зв'язків другої (іноземної) мови з об'єктивним світом, тобто рідна мова стає бар'єром. У результаті з'являється ідея усунути рідну мову з навчання другої (іноземної) роз'єднати ці предмети. З іншого боку, друга мова неминуче засвоюється через першу (особливо, якщо вони близькоспоріднені), що зобов'язує методистів навчитися управляти процесами інтерференції і транспозиції, уміло спираючись на сформовані в рідній мові механізми. Цей принцип у сучасній лінгводидактиці називається принципом урахування рідної мови, або принципом опори на рідну мову.

Метою статті є розгляд проблеми взаємопов'язаного навчання рідної й другої, іноземної мов, оскільки метою такого навчання є не тільки навчання спілкування іноземною мовою, але і формування лінгвістичного мислення, усвідомлене оволодіння другою чи іноземною мовою.

Щодо мовної ситуації в Україні, то українсько-російська двомовність має асиметричний характер, оскільки ті особи, які вважають себе двомовними, або надають перевагу якійсь одній мові, або розподіляють між двома мовами комунікативні сфери. Проте значна частина і дорослих, і дітей не опановує жодної мови в достатньому обсязі, не набуває певного рівня мовної компетенції.

Вочевидь, що здебільшого діти, які проживають у Південно-східному регіоні України, навчаються в умовах українсько-російської двомовності, що істотно впливає на вивчення дітьми іноземної мови. Українська мова є державною, вона виконує більшість суспільних функцій, нею ведеться навчання в більшості загальноосвітніх навчальних закладів України. Проте не можна ігнорувати знання учнями як державної, так і російської мови. Так, під час вивчення іноземної мови на початковому етапі поступово формується субординативний білінгвізм. У процесі навчання від-

бувається адаптація мовленнєвих механізмів, що функціонують у рідній мові, до нових засобів і способів мовленнєвої діяльності й формування механізму переключення з однієї мовної системи на іншу.

Зазначимо, що до навчання в школі дитина, яка живе у цьому регіоні, користується головним чином російською мовою. Проте часто слухає українське мовлення, що лунає з радіо або телебачення, знайомиться з творами художньої літератури українських письменників і поетів тощо. До того ж, якщо дитина відвідує дошкільний навчальний заклад, то вона залучена до навчання української мови, отже, в неї певною мірою формується рецептивний рівень українського мовлення. Розуміння, хоч і неповне, відбувається завдяки тому, що українська й російська мови близькоспоріднені. Так, у російськомовних дітей, які приходять до школи з українською мовою навчання, насамперед необхідно розвивати вміння українського комунікативного мовлення.

Вивчення російської мови в школах з державною мовою навчання і вивчення державної в школах з російською мовою приводить до реального впливу першої і другої мов на третю іноземну, причому в одних випадках це негативне перенесення навичок, а в інших – позитивне.

Як зауважує Є.П. Голобородько, розвитку мовного чуття, майстерності говорити природно сприяє вивчення будь-якої мови. Проте паралельне засвоєння двох близькоспоріднених мов, української й російської, створює для цього особливо сприятливі умови. Порівняння і зіставлення, навчальний матеріал, що повністю і частково збігається, ідентичні види роботи розширюють лінгвістичний кругозір учнів, формують їх науковий світогляд, виховують чуття спорідненості [2, 41].

У сучасній педагогічній і психологічній науці існують дві протилежні концепції щодо ролі рідної мови в оволодінні другою чи іноземною, або урахування взаємодії мовних систем мов, що вивчаються. Звичайно, вивчаючи будь-яку мову, дитина стикається з суперечностями нормам рідної мови. Виходячи з цього, у методиці існує принцип опори на рідну мову. Вочевидь, стан речей кардинально змінюється щодо двомовних учнів, оскільки слід враховувати вплив не тільки (рідної), але й другої (близькоспорідненої) мови, вплив якої може викликати як негативне, так і позитивне перенесення вмінь і навичок.

Сприймання мовлення іноземною мовою на початковому етапі навчання відбувається за системою рідної мови, тобто на ґрунті досвіду в рідній мові, оскільки всі мовленнєві механізми дітей сформовані і працюють на рідну мову. Отже, на перших етапах навчання створюється субординативний тип білінгвізму, і тільки пізніше, на більш високому рівні оволодіння мовою, починає формуватися координативний білінгвізм з двома понятійними базами.

Безумовно, домінанта рідної мови не випадкове явище, вона є природним наслідком змішаної багатомовності. Тому переключення на рідну

мову – це об'єктивна закономірність, з якою важко боротися. Тут, за словами А.А. Алхазішвілі, необхідна система продуманих заходів мовленнєвої ізоляції.

Мовленнєва ізоляція полягає в наближенні умов проведення практичних занять з іноземної мови до моделі чистого білінгвізму [1, 44]. Мовленнєвої ізоляції можна досягти за допомогою закриття каналу рідної мови, але цей прийом характерний для навчання іноземної мови.

Процес формування і вдосконалення вмінь і навичок володіння двома мовними системами здебільшого залежить від сформованості вмінь володіння мовною системою рідної мови, на основі якої здійснюється навчання другої мови. Виходячи з основних положень концепції Б.М. Єсаджанян, рідна мова є стрижнем, на який нанизується все навчання. Рідна мова забезпечує змістовий бік навчання, розвиток мовленнєворозумової діяльності дітей, межі якої пізніше розширюються через включення другої мови та її мовленнєвої діяльності [4, 16].

Вважаємо, що мовлення рідною й іншими мовами, що вивчаються, розвивається паралельно. Мовленнєвому апарату дитини початкової школи притаманні гнучкість і м'якість, дитина легко імітує звуки та звукосполучення рідної і нерідних мов, тому може плутати рідне мовлення з нерідним. Так, у випадках афазії у поліглотів спрацьовує «правило Валда». Учений І. Валд свого часу дійшов висновку, що при афазії (порушення мовлення під час локальних ушкоджень головного мозку) у поліглотів першим відновлюється саме рідна мова, а за нею ті, які найкраще й найдовше збереглися у пам'яті. Отже, в апараті мозку, його вербальній пам'яті можуть автономно співіснувати різномовні системи, які не інтерферують, не заважають одна одній [3, 207].

Рідна мова повинна бути засобом опори під час навчання другої (близькоспорідненої) чи іноземної мови насамперед на етапі пояснення мовного матеріалу. Ця опора може здійснюватися не тільки у випадках збігу мовних явищ мов, що вивчаються, але і у випадках розбіжностей між ними. Рідна мова відіграє важливу роль не тільки на етапі пояснення нового матеріалу, але й під час його розподілу за ступенем важкості, встановлення послідовності побудови раціональної системи вправ для більш успішного засвоєння.

Як підкреслює К.Ю. Протасова, повноцінний розвиток першої мови часто визначає прискорений розвиток другої; якість використання рідної мови вдома впливає на успішність оволодіння іншою мовою. Включатися у вивчення другої мови можна тоді, коли розумієш, про що йдеться, а інакше присутність на заняттях стає не розвивальним, а гальмівним чинником успішності [8, 3]. Отже, чим раніше починається навчання другої й іноземної мови, тим більше уваги слід приділити опорі на рідну мову. Процес свідомого і підсвідомого порівняння рідної та другої чи іноземної мов, якщо їм керувати, може принести користь під час навчання.

Проблеми, що не вирішені. Вивчення другої чи іноземної мови, як правило, відбувається в умовах двомовності, або навіть багатомовності (українська, російська і будь-яка іноземна мови). На нашу думку, доцільним є розмежування понять «рідна мова», «друга мова» та «іноземна мова».

Зупинимося на тлумаченні поняття «рідна мова», в якому криється внутрішня суперечність. Так, М.І. Пентилюк рідною вважає мову своєї нації, мову предків, що пов'язує людину з її народом, з попередніми поколіннями, їх духовним надбанням. Рідна мова є для дитини генетичним кодом, що програмує її національну свідомість [7, 9].

Є. Регушевський зазначає, що у визначенні рідної мови як мови первинного спілкування, як мови, яку дитина засвоїла шляхом наслідування дорослих, є ігнорування генетичного чинника. Адже маля в силу якихось навіть не передбачуваних обставин може засвоїти спочатку не мову своїх батьків, а зовсім чужу. Вчений переконаний, що потрібно чітко розрізняти поняття «рідна мова» та «перша мова людини, мова первинного (початкового) спілкування». Отже, рідна мова – це мова матері. Рідна мова – це мова генетична, а не надбана. Рідна мова і мова первинного спілкування не завжди є однією [9, 18].

Як припускають Г.Х. Ібрагімов і К.Я. Зачосов, рідна мова для людини – це мова її «кровного» етносу [5, 8]. Відомо, що ознака кровного споріднення характеризувала такі етнічні утворення, як рід і плем'я. Проте етноси, які прийшли їм на зміну, такою ознакою, як спільна кров, вже не володіли. Основи їх утворення соціальні, а не біологічні чи генетичні. Це означає, що кожна конкретна людина чи дитина з точки зору своєї індивідуальності, етнічної належності формується теж не біологічно, не «кровно», а соціально. Тобто дитина не народжується представником того чи іншого народу, а стає ним, отже, рідна мова тим більше формується соціально, а не біологічно.

За словами О.О. Леонтьєва, рідна мова – це не «природжена» мова. Проте це і не мова батьків, тим більше якщо сім'я змішана. Рідна мова загалом – це та мова, якою дитина вимовила свої перші слова. Рідну мову слід відрізняти від домінантної мови – мови, яка в даний період вікового й психічного розвитку найбільш тісно пов'язана з розвитком особистості і психічних процесів у дитини, особливо мисленням [6, 218].

Отже, можна констатувати, що «рідна мова» як одне з фундаментальних понять психолінгвістики не має чіткого й сталого визначення. Під рідною мовою маємо на увазі ту мову, якою дитина легше, швидше й простіше, ніж іншими, мислить, яка є для неї найбільш зручною і звичайною формою вираження думок і мовленнєвого спілкування. Друга мова – це мова, яку дитина засвоює в природних мовленнєвих умовах, в умовах навчання-спілкування під час взаємодії як з педагогом, так і в родині. Іноземна мова – це мова, яку дитина опановує в штучних мовленнєвих умовах, в умовах цілеспрямованого навчання у взаємодії «педагог-учень».

Переваги взаємопов'язаного навчання декількох мов, на наш погляд, полягають у наступному:

– знання, уміння і навички, засвоєні в рідній мові, цілеспрямовано переносяться на мову, що вивчається, що дозволяє управляти процесами транспозиції, запобігти інтерференції;

– взаємопов'язане навчання мов сприяє розвитку в учнів здібності до аналізу, порівняння, зіставлення, розвиває лінгвістичну компетенцію учнів;

– вивчаючи одночасно дві-три мови, учень порівнює їх, більш осмислено користуючись формами і способами формулювання думки;

– розширюється філологічний кругозір дитини, розвивається її загальний культурний рівень;

– величезна і виховна роль взаємопов'язаного навчання мов: чим краще дитина знає мову, тим легше вона засвоює інші мови, і, навпаки, чим дитина знає більше мов, тим ширше і глибше вона пізнає багатство і багатогранність рідної мови;

– взаємопов'язане навчання мов вимагає спеціальної лінгвістичної підготовки учнів і вчителя, підвищення методичної майстерності педагога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алхазішвілі А.А. Основы овладения устной иностранной речью. – М.: Просвещение, 1988. – 128 с.
2. Голобородько Е.П. Духовность личности ученика и роль русского языка в ее формировании // Диалог украинской и русской культур в Украине: Материалы II-й междунар. научно-практ. конф. – Киев, 1998. – С. 38–42.
3. Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолінгвістики. – М.: Лабиринт, 1998. – 256 с.
4. Есаджанян Б.М. Обучение языкам в гомогенной среде как гарант формирования поликультурного социума // Известия Академии педагогических и социальных наук. – Москва-Воронеж: Модэк, 2001. – Вып. 5. – С. 13–20.
5. Ибрагимов Г.Х., Зачесов К.Я. О понятии «родной язык» // Русский язык в национальной школе. – 1990. – № 8. – С. 8–12.
6. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики. – М.: Смысл: Лань, 2003. – 287 с.
7. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2000. – 264 с.
8. Протасова К.Ю. Діти і двомовність // Дитячий садок. – 2003. – № 8. – С. 2–23.
9. Регушевський Є. До розуміння поняття «рідна мова» // Дивослово. – 2001. – № 10. – С. 17–18.